

PİRİZÂDE'NİN RİSÂLE FÎ MA'NE'L-İSTİHSÂN VE'L-KİYÂS ADLI ESERİNİN TAHLİL, TAHKİK VE TERCÜMESİ

Doç. Dr. Hasan ÖZER*

Özet: Osmanlı'nın XVII. yüzyıl âlimlerinden olan ve daha ziyade Mekke kadısı diye bilinen Pîrizâde, ilki I. Ahmed ve sırasıyla I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, Sultan İbrahim, IV. Mehmed ve II. Süleyman olmak üzere yedi Osmanlı sultanının döneminde yaşamıştır. İstikrarın bozulmaya başladığı bir dönemde yaşayan Pîrizâde o dönemin olumsuzluğundan kendisi de nasibini almış ve 1672 yılında Mekke kadılığından azledilmiştir. Çoğu risâle türünde olmak üzere yüzün üzerinde eser telif etmiştir. Özellikle çalışmalarını kendisine sorulan sorular üzerine kaleme almıştır. Buradan hareketle Pîrizâde'nin döneminin problemlerine çözüm üreten yetkin bir hukukçu olduğu anlaşılmaktadır. Yazdığı eserler İslam hukuk literatürüne katkı sağlamıştır. Bu yazıda tanıtımı yapılan risâlesi de onlardan biridir.

Anahtar Kelimeler: İstihân, Pîrizâde, Kıyas, Mekke ve Kâdi.

Analysis, Redaction and Translation of Risala Fi Ma'na al-Istihsan Wa'l-Qiyas of Pirizada

Abstract: Pirizada, who was one of the XVIIth century Ottoman scholars and mostly known as the Mecca judge, lived in the period of seven Ottoman sultans, first Ahmed I, and respectively, Mustafa I, Osman II, Murad IV, Sultan Ibrahim, Mehmed IV and Suleiman II. Pirizada, who was living in a period when the stability began to deteriorate, also had its share from the negativity of that period and was dismissed from the title of Mecca judge in 1672. He has written more than one hundred works, most of which were of booklet genre. He wrote his studies especially on the questions that were asked to him. From this point of view, it is understood that Pirizada was a competent legist who produced solutions to the problems of his period. His works contributed to the Islamic legal literature. His booklet described in this article is also one of them.

Keywords: Istihsan, Pirizada, Qiyas, Mecca and the Judge.

GİRİŞ

Burhânüddin İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Bîrî [Pîrî] aslen Mekke'lidir. Ailesinin ziyaret için bulunduğu Medine'de yaklaşık 1022'de (1613) doğmuş olmakla birlikte Mekke'de yetişmiştir. Büyük dedesi Pîrî'ye nispetle kendisine Pîrizâde (İbn Bîrî) lâkabı verilmiştir. I. Ahmed (1603-1617), I. Mustafa'nın ilk saltanat dönemi (1617-1618) ve ikinci saltanat dönemi (1622-1623), II. Osman (1618-1622), IV. Murad (1623-1640), Sultan İbrahim

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Öğretim Üyesi, hasankafiyeci@gmail.com

(1640-1648), IV. Mehmed (1648-1687) ve II. Süleyman (1687-1691) dönemlerinde yaşamıştır. Osmanlı-Hanefi ulemasının önde gelen âlim ve fakihlerinden olan Pîrîzâde, Mekke'de ulema ailesi olarak tanınan Pîrî ailesine mensuptur.¹ Hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Yaşadığı dönemde fıkıh ve fetva konusunda sayılı âlimlerden biri olan Pîrîzâde, Abdurrahman b. İsâ el-Mürşîdî'den sonra getirildiği Mekke kadılığı görevini uzun yıllar yürütmüştür.² 1083'te (1672) Mekke emîri olan Şerîf Berekât b. Muhammed zamanında azledilmiştir. Tek olan oğlunun 1094'te (1684) vefat etmesinden sonra daha ziyade telife yönelmiştir. Vefat tarihi olarak genellikle 16 Şevval 1099 (14 Ağustos 1688) tercih edilmektedir. Mekke'deki Muallâ Kabristanı'na defnedilmiştir. Medine'de vefat ettiği bilgisi bulunuyorsa da bunun yanlış olduğu belirtilmektedir.³

Pîrîzâde'nin Mekke kadılığından azledilme sebebiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak o dönemdeki istikrarsızlık, merkezi otoritenin zayıflaması ve Mekke'de şeriflerin emirlik için kendi aralarındaki mücadelesi, onun azlinde rol oynama ihtimalini düşündürmektedir. Mekke emirinin atanmasında Mekke kadısının da görüşünün alınması bu ihtimali güçlendirmektedir.⁴

Yine elimizdeki kaynaklarda onun eğitimi-tahsil hayatı konusunda ayrıntılı bilgi bulunmamakla birlikte genel olarak tahsilini Mekke'de yaptığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Pîrîzâde'nin okuduğu kitaplar, aldığı icazetler ve ilim tahsili ile ilgili süreçlerin neler olduğu hakkında da detaylı bilgi mevcut değildir. Fakat bazı hocaları ve onlardan hangi ilimleri aldığı bilindiği gibi, kaynaklarda pek çok hocanın ona icazet verdiği, yine Mısır'da (ya da Mısırlı olup Mekke'de) birçok Hanefi âlimin de ona icazet yazdığı⁵ kaydedilmektedir.⁶

1 Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*, ty, I, 19; Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 262; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, I, 22; Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min kitâb Neşri'n-nûr ve'z-zühr fi terâcimi efâdili*, s. 39; M. Habib el-Hile, *et-Târih ve'l-müerrihûn bi-Mekke*, s. 362; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 323; Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 47; Özcan, "Pîrîzâde İbrahim", *DİA*, XXXIV, 286.

2 Abdülmelik b. Hüseyin 'Âsımî, *Semtü'n-nücümü'l-avâli fi enbâi'l-evâil ve't-tevâli*, IV, 517.

3 Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*, I, 19; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 39-40; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 323; Özcan, "Pîrîzâde İbrahim", *DİA*, XXXIV, 286.

4 Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 48.

5 وَأجازہ كثير من المشايخ وكتب له بالإجازة كثير من شیوخ الحنفية بمصر farklı şekillerde anlaşılabilir niteliktedir. Şöyle ki: Metinde pek çok hocanın kendisine icazet verdiği, ayrıca Mısır'da birçok Hanefi âlimin de ona icazet yazdığı belirtilmektedir. Bu ifadelerden ilk olarak Pîrîzâde'nin Mısır'a gittiği ve orada birçok Hanefi âlimden icazet aldığı anlaşılabilir. Ancak onun Mısır'a gittiğine dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. İkinci olarak Mısır'dan bazı Hanefi ulemasının Pîrîzâde'ye, kitapları ve eserlerini okuyarak icazet yazıp gönderdiği düşünülebilir. Fakat ibareden "Mısır'dan kendisine icazet yazılıp gönderildiği" şeklinde anlaşılması uzak bir ihtimaldir. Üçüncü olarak da Mekke'ye gelen Mısır'lı âlimlerle görüşüp onlardan ders alması ve de onların kendisine icazet vermiş olmalarıdır. Bu ihtimaller içerisinde en makul olanı da budur. Bk. Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 49.

6 Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 19; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 39; Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 48-49.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Pîrîzâde'nin hocaları arasında başta amcası Muhammed b. Ahmed el-Bîrî [Pîrî] olmak üzere Şeyhülislâm Abdurrahman b. İsa el-Mürşidî, Ebû Bekir Kusayr el-Mağribî, Arapça hocası Ali b. Ebû Bekir el-Cemmâl ve hadis hocası da İbn Allân'dır. Şehâbeddin el-Hafâcî de hocaları arasındadır. Bunların dışında ismi zikredilmeyen daha pek çok hocasının olduğu ve birçok âlimden icazet aldığı kayıtlarda yer almaktadır.⁷

Pîrîzâde'nin talebeleri arasında Hasan b. Ali el-Uceymî, Tâceddin b. Ahmed ed-Dehhân ve Süleyman Hînû gibi âlimler bulunmaktadır. Mekke'ye kendisinden ders almak için gelen sayılamayacak kadar çok öğrencisinin olduğu belirtilmekle birlikte elimizdeki kaynaklarda isimleri zikredilen öğrencileri bunlardır.⁸

Fıkıh ilminde dönemin önde gelen âlimlerinden olan Pîrîzâde, kaynaklarda "ilmin zirvesi" diye nitelendirilmekte ve Mekke'li âlimlerin onun derslerine katıldığı ifade edilmektedir. Vaktini fıkıh kitaplarını mütalaaya, ilim elde etmeye, ince ayrıntıları öğrenmeye ve ilmî meseleleri bir araya getirmeye hasretmiştir. Herkes onun bilgideki yüksekliğine ve denginin olmadığına işaret etmektedir. Yine kaynaklarda onun hakkında yaşadığı dönemde Hanefi fukahasının ileri gelenlerinden olup meseleleri iyi araştıran, fetva vermede ise benzerine az rastlanan âlimlerden sayıldığına dair övgü dolu ifadeler yer alır.⁹

Sayıları konusunda farklılık olmakla birlikte Pîrîzâde'nin fıkıh ağırlıklı olmak üzere çoğu risâle türünde yüzü aşkın eseri bulunmaktadır. Nitekim Muhibbî ile diğer bazı kaynaklar yetmiş küsur, bazıları ise yüzden fazla risâlesi olduğunu belirtmektedir. Bu eserlerin tamamına ulaşamamış, ancak bir kısmı tespit edilmiştir.¹⁰

I. RİSÂLENİN TANITIMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Risâlenin etraflıca tanıtımına ve değerlendirilmesine geçmeden önce risâlede konu edilen istihsânın tanımını ve tarihiyle ilgili kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

7 Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 19; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 39; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 323; Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 49; Özcan, "Pîrîzâde İbrahim", *DİA*, XXXIV, 286.

8 Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 19; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 39-40; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 323; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 323; Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 50; Özcan, "Pîrîzâde İbrahim", *DİA*, XXXIV, 286.

9 Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 39-40; Yaşadığı dönem, eğitimi, hocaları, talebeleri, ilmi kişiliği ve eserleri ile ilgili değerlendirmeler için bk. Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 15-128.

10 Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, I, 20; Abdullah Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 39-40; İbrahim b. Hüseyin b. Ahmed Pîrîzâde, *Umdetü zevi'l-besâir* (thk. Saffet Köse-İlyas Kaplan), I,12; Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 51-113; Özcan, "Pîrîzâde İbrahim", *DİA*, XXXIV, 286-287.

A. İstihşânın Tanımı ve Tarihi

Sözlükte, iyi ve güzel bulmak anlamına gelen istihşân, “h-s-n: حسن” kökünden türetilmiş bir kelime¹¹ olup Hanefilerin ortaya koyduğu hüküm keşfetme yöntemlerinden biridir.

Terim olarak istihşân ise dar ve geniş anlamda olmak üzere iki farklı şekilde tarif edilmektedir. Dar manada istihşân “bir kıyas(ın hükmün)den vazgeçip daha kuvvetli başka bir kıyasa dönmektir” şeklinde tanımlanmış, geniş manada ise birçok farklı tanıma konu yapılmıştır.¹² Bunlardan biri Cessâs’ın; “Kendisine nispetle önceliği olan bir delil sebebiyle kıyasın terkedilmesidir.”¹³ tarzında yaptığı tanımdır. Bunların ortak noktaları dikkate alınarak istihşân şöyle tarif edilebilir: “Karşılaşılan bir meselede, yerleşik genel kural veya açık kıyasa göre hüküm verildiğinde genel hukuk politikası açısından doğacak bir olumsuzluğun giderilmesi amacıyla o özel delili bırakıp üst ilkelere göre hüküm vermektir.”¹⁴

Hanefî âlimlerin yaptığı istihşân tanımları dışında, diğer mezhepler tarafından daha ziyade eleştirmek üzere yapılan ve Hanefilere nispet edilen tanımlar da bulunmaktadır. Ancak Hanefiler kendilerine kasıtlı olarak nispet edilen bu tanımları reddetmiştir.¹⁵

Yapılış gerekçesine göre ise istihşân, daha kuvvetli bir delil ile kıyasın/genel kuralın terkedilmesidir. Genel kuralın terkedilmesi ise nass, icmâ, zaruret, hafi kıyas gibi¹⁶ sebeplerden biri ile olur. Kıyasın katı sonuçlarını ortadan kaldıran ve kıyasın çözemediği meseleleri çözen istihşân, usul kavramı olarak Irak ekolünden önce pek kullanılmamışsa da, sahâbe döneminden beri mana ve içerik olarak mevcut olduğu görülmektedir.¹⁷ Türkiye’de istihşân konusunda birçok bilimsel çalışma yapılmıştır.¹⁸

11 Ayrıntılı bilgi, diğer kullanımları ve kaynakları için bk. Önder, Muharrem, *Hanefî Mezhebinde İstihşân Anlayışı ve Uygulaması*, s. 93-94.

12 Tanımlar, kaynaklar ve değerlendirme için bk. Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihşân Anlayışı ve Uygulaması*, s. 101-107.

13 Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, IV, 234.

14 Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 129.

15 Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihşân Anlayışı ve Uygulaması*, s. 94 vd.

16 Apaydın, H. Yunus, *İslâm Hukuk Usulü*, s. 115. Ayrıca klasik usûllerden örnek olarak bk. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, IV, 234-243; Serahsî, *el-Usûl*, II, 200-203.

17 Özen, Şükrü, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Aklileşme Süreci* s. 187; örnekler ve geniş bilgi için bk. Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihşân Anlayışı ve Uygulaması*, s. 44 vd.

18 Orum, *İstihşân Metodununun Kâsânî'nin Bedâiu's-sanâi Adlı Eserinde Kullanılışının Tahlilli Tenkidi*; Kozalı, Abdurrahim, *(Kıyas) İstihşân ve Doğal Hukuk İlişkisi*; Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihşân Anlayışı ve Uygulaması*; Satoğlu, *İslâm Hukukunda İstihşân ve Kerâhiyet*; Şener, Abdülkadir, *Kıyas, İstihşân ve İstislâh* gibi onlarca çalışma mevcuttur.

B. Risâlenin Tanıtımı ve Tahlili

Pîrîzâde'nin bir soru üzerine kaleme aldığı belirttiği¹⁹ ve burada tahkik, tercüme ve tahlili yapılan *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs* adlı risâle, bir varak ve tek nüsha olarak Medine'de el-Mektebetü'l-Mahmudiyye kütüphanesinde mevcuttur. Başka nüshasına ulaşamayan risâle, söz konusu kütüphanede nr. 2646'da (vr. 24^{a-b}) bulunmaktadır.

Müellif eserin girişinde; “Ulemadan bize nakledilen; ‘Bu, kıyasen değil istihsânen caizdir’ sözünün ne anlama geldiğini sormuşsunuz. Bu sözün, sözlük ve terim manasını Allah'ın tevfiği ile söylüyorum.” ifadeleriyle risâlenin yazılma sebebini belirttiikten sonra istihsânın sözlük ve terim anlamlarını vermekte ve klasik kaynaklardan nakiller yaparak çeşitli örneklerle açıklamaktadır.²⁰ Nitekim o, *et-Telvîh*'te “bir şeyi güzel saymak”, *Bedâi'ûs-sanâi*'de “bir şeyi güzel görmek” ve İbnü'z-Ziyâ *Şerhu'l-Mecma*'da ve *Tenvîru'l-Menâr*²¹ müellifi de eserinde “bir şeyin güzel olduğuna inanmak” şeklinde farklı eserlerden istihsânın sözlük manasını nakletmektedir. Ayrıca yine *Bedâi'ûs-sanâi*'den; “istihsân zikredildiği zaman, bununla bir şeyin kendisinde güzellik vasfının bulunduğu, bazen de fiilin güzel olduğu kastedilir” ifadelerini aktarmaktadır.²² Böylece o, meseleye başlarken önce onun sözlük manasını zikretme geleneğini sürdürmüştür.

Pîrîzâde, istihsân kelimesinin sözlük manasını açıkladıktan sonra fakihlerin bu kavramın ıstılahtaki manaları ve nevelerini çeşitli kaynaklardan şöyle aktarmaktadır: İbnü'z-Ziyâ²³ *Şerhu'l-Mecma*'da ve *Tenvîru'l-Menâr* müellifi; “İstihsân, terminolojide kıyas-ı celiye aykırı olan delilin ismidir.”²⁴ demişlerdir. Esasen bu tarif, istihsânın dar anlamda yapılan “Bir kıyasın hükmünden daha kuvvetli başka bir kıyasa dönmektir.”²⁵ şeklindeki tanımıyla örtüşmektedir.

Müellifin burada gösterdiği bazı referanslar elimizdeki kaynaklarla uyumlu değildir. Meselâ, *Tebyînü'l-hakâik*'ten yapmış olduğu alıntı bunlardan biridir.

19 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, Medine, nr. 2646, vr. 24^a.

20 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, Medine, nr. 2646, vr. 24^a.

21 Ebü'l-Fazl Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. es-Sekâfi el-Halebî (ö. 890/1485), *Tenvîru'l-Menâr*, Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr. 108, vr. 16^a.

22 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, nr. 2646, vr. 24^a.

23 *el-Meşra' fî şerhi'l Mecma*, İbn Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn fi'l-furû'* adlı kitabının şerhidir. İbn Ziyâ el-Mekki olarak tanınmıştır. Asıl adı Bahâuddîn Muhammed b. Ahmet b. Ziyâuddîn Muhammed b. Muhammed el-Umrî el-Hanefî'dir (ö. 854/1450); bk. İsmail Paşa, İbn Mehmet Emin el-Bâbânî el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. II, 487.

24 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, nr. 2646, vr. 24^a.

25 Sığnâkî, *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevi*, IV, 1822; Buhârî, Abdülaziz, *Keşfu'l-esrâr*, IV, 3; Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*, s. 101.

Müellif risâlesinde, “Denildi ki istihsân, işlerden en güzelini talep etmektir, bir başka deyişle genişliği esas almak ve rahat olanı tercih etmektir.” ifadelerine yer vermektedir.²⁶ Oysa yapmış olduğu bu atıf belirtilen kaynakta yer almamaktadır. Ancak *el-Mebsût*'ta ona yakın şu ifadeler yer alır: “İstihsân genel ya da özel olsun meşakkatli olan hükümlerde kolay olanı talep etmektir. Denildi ki genişliği almak ve rahat olanı istemektir. Yine aynı şekilde müsamahalı olanı almak ve rahat olanı talep etmektir. Buraya kadar geçen ifadelerin hulasası, kolay olanı alıp zoru terk etmektir. Bu ise dinde asıldır. Zira Kur'an'da; ‘Allah sizin için kolaylık diler zorluk dilemez.’ (Bakara, 1/185) buyurulmakta, Resulullah da (s.a.v.); ‘Dininizin en hayırlısı kolay olanıdır.’ buyurmaktadır.”²⁷ Yine müellifin *Tebyînü'l-hakâik*'ten yaptığı; “Hükmü tersine çeviren mana, ya açık ya da kapalı olur. Şayet açık olursa buna kıyas denir. Kapalı olursa buna da istihsân denir. Buna göre istihsân iki kıyas çeşidinden biridir. İstihsân olarak isimlendirilmesi ise ya kapalı olduğu halde eserinin (istihsânın dayanağının) güçlü olduğu delille amel etmenin güzel görülmesinden, ya da açık kıyasla kapalı kıyas arasını ayırmak içindir.”²⁸ şeklindeki alıntısına elimizdeki *Tebyînü'l-hakâik*'te rastlanılamamış, ancak bu ifadeler bazı usul kitaplarında mevcuttur.²⁹

Kâsım b. Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) eserinde³⁰ Kerhî'nin (ö. 340/952) tanımına yakın olan; “İstihsân, müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir delilden dolayı, bir meselede benzerlerin hükmünden başka bir hükme başvurusudur. Müctehitlerin nassa ya da icmâya veyahut da kıyas-ı hafîye dayanarak çıkardığı bu delil, kıyas-ı celînin mukabili/zıddı bir delildir” şeklindeki tanıma çalışmasında yer veren Pîrîzâde, “istihsân bütün mezhep imamlarının başvurduğu bir metottur”³¹ diyerek onun uzlaşmacı/kuşatıcı/kapsayıcı yönüne vurgu yapmıştır. Muhtemelen o, bu görüşünü İbnü'l-Hâcib'ten (ö.646/1249) aktardığı “ihtilaf edilen konularda istihsân gerçekleşmez”³² ifadesiyle de teyit etmiştir. Bütün bunlardan hareketle istihsânın, ifade ve anlatımlarda farklılıklar bulunmakla birlikte mezheplerin ittifağı ettiği bir metot olduğu söylenebilir.

26 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, nr. 2646, vr. 24^a.

27 Bk. Serahsî, *el-Mebsût*, X, 151.

28 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, vr. 24^a.

29 Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rîfetil usûl*, IV, 6; Serahsî, *Usûl*, II, 200; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 6; Önder, *Hanefî Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*, s. 102.

30 İbn Kutluboğa, *Mecmu' fîhi Fetâvâ eş-Şeyh İmam Alim Kâsım el-Hânefî*, Süleymaniye Kpt., Yenicami, nr. 1186, 274^{a-b}

31 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, vr. 24^a.

32 İsfehâni, *Beyanü'l Muhtasar şerh-i Muhtasari İbn-i Hâcib*, III, 281-285; Sübki *Ref' u'l-hâcib an Muhtasari İbn-i Hâcib*, IV, 521, 522, 523, 525, 526.

Müellif son olarak risâlesinde, *Hizânetü'l-fetâvâ*'dan³³ kıyas ile istihşânı bir birinden ayıracak şu örneği aktarmıştır: “İstihşân hakikatte iki çeşit kıyastır. Birincisi açık ancak eseri/delili zayıf olandır ki buna kıyas denmiştir. İkincisi gizli ancak eseri/delili güçlüdür ki buna da istihşân denmiştir. Bunun örneği de şudur: Kadın tepeden tırnağa avrettir, ki bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) '*Kadın avrettir*'.³⁴ hadisin-den çıkarılan açık bir kıyastır. Sonra insanlara ve kadına kolaylık olması için bazı azalarına bakılması mubah kılınmıştır, ki bu da istihşândır.³⁵ Müellif, devamında *Tebyînü'l-hakâik*'ten de aynı örneği aktararak istihşânın tanımını bitirmiştir.

Bu açıklamaların ardından, “*kıyas ile istihşânın tearuzu durumunda ne yapılması gerekir?*” şeklinde önemli bir soruyla karşılaşıldığında, kıyas-ı celînin kıyas-ı hafîye tercih edildiği durumlara da değinen Pîrîzâde, son olarak yine istihşânın tanım ve işlevine vurgu yaparak rilâlesini şu ilavelerle tamamlamıştır:³⁶

“Kıyas ile istihşân tearuz edince, istihşânın terk edilerek kıyas ile amel edilmesi size itiraz olarak gelebilir. Çünkü siz, bu kapalı mana ile amel etmek güzel olduğu için istihşân olarak isimlendirdiğinizi söylediniz. Hâlbuki burada istihşân ile amel edilmiştir’ şeklinde bir itirazınız olursa, buna da şöyle cevap veririm: Hükmi ispat etme noktasında açık kıyas (kıyas-ı celî) işlevi gören bu gizli mana istihşân diye adlandırılınca, bu kullanım yaygınlık kazandı ve giderek terimleşti. İşte biz ister amel edilmiş olsun ister olmasın bu kapalı manaya istihşân diyoruz. Öte yandan istihşânın terk edilerek kıyasla amel edilmesinin şaz olduğunu, nadiren vuku bulduğunu, itibarın galibe ve üstünlüğün (rüchan) ise tercihe şayan olana (racihe) olduğunu söylüyoruz. Ebu Abbas en-Nâtîfî (ö. 446/1054) kıyas-ı celînin kıyas-ı hafîye tercih edildiği yerleri on bir ile sınırlandırmıştır. Bu konuda onun *Şerhu Usûli Ahsikesi*³⁷ adlı eserine bakılabilir. *Bahru'r-râik*'in³⁸ nakline göre *et-Tavzîh*³⁹ müellifi şöyle demiştir: Kıyas, kıyas-ı celî ve kıyas-ı hafî diye ayrılır. Kıyas-ı hafî istihşân olarak isimlendirilmiştir. Kıyas-ı hafî kıyas-ı celîden daha geneldir. Çünkü bütün kıyas-ı hafîler istihşândır, ancak bütün istihşânlar kıyas-ı hafî değildir. Bazen kıyas-ı hafî olmayan şeylere de istihşân den-

33 Ahmet b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Hanefî'ye, *Hizânetü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 95, vr. 111^b-112^a. Eser ve müellifi ile ilgili bilgi eserin tahkik ve tercümesinde verilmektedir.

34 “المراة مستورة” hadisi bu lafızla gariptir. Meşhur olan İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamber (s.a.v)’den rivayet ettiği “المراة عورة فإذا خرجت استشرفها الشيطان” hadisidir. Kaynaklar için bk. Tirmizî, “Raza”, 18; İbn Hibbân, *Sahîh*, XII, 412; Bezzâr, *Müsned*, I, 324, Hadis no: 2061; Taberânî, *Mu‘cemu'l-Kebîr*, X, 108, Hadis no: 10115; İbn Huzeyme, *Sahîhi İbn Huzeyme*, III, 93, hadis no: 1685; Hatîb Bağdâdî, *Târîhi Bağdâd*, VIII, 451; İbnü ‘Adiy, *el-Kâmil*, III, 423. Ayrıca bk. Zeylaî, *Nasbur'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye* I, 298; Tirmizî hasen garip demiş, İbn Hibbân ise değerlendirmesinde sahih kabul etmiştir.

35 Pîrîzâde, *Risâle fî ma'ne'l-istihşân ve'l-kıyâs*, nr. 2646, vr. 24^a.

36 Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 68.

37 Ahsikesî, *Müntehabü'l-Husâmî*, 2012, s. 208-213.

38 İbn Nuceym, *Bahru'r-râik şerhu Kenzî'd-dekâik*, I, 198.

39 Sadruşşeria, *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*, s. 382.

miştir. Ancak mezhep kitaplarımızın çoğunda istihsân ile kıyas-ı hafî kastedilmiştir. Kıyas-ı hafî, aklın ilk anda bulunduğu çözümü ifade eden kıyas-ı celînin zıddı/mukabilidir. Mezhebimize göre istihsân huccettir. Çünkü istihsânın sübut delilleri icmâ ile sabittir. İstihsânın sübutu selem, icare ve unutarak yiyenin orucunun bozulmamasında olduğu gibi nass/sünnet ile, istisna akdi gibi icmâ ile, kuyuların ve hayızlı kadınların temizliğinde olduğu gibi zaruret ile, yırtıcı kuşların dışkılarının temiz olmasında olduğu gibi kıyas-ı hafî delilleri ile sabittir.⁴⁰

Nihayet hacmi itibariyle küçük olmakla birlikte muhteva olarak nitelikli bir makale sayılan risâlesinde Pîrîzâde; *et-Telvîh, Bedâi'û's-sanâi', Şerhu'l-Mecma', Tenviru'l-Menâr, Tebyînü'l-hakâik*, Kâsım b. Kutluboğa el-Hanefî'nin⁴¹ *Fetâvâ'sı, Hizânetü'l-fetâvâ, Nâtîfî'nin Şerhu Usûli Ahsikesî'si, Bahru'r-râik ve et-Tavzîh* gibi Hanefî mezhebinde muteber kaynaklardan yararlanmıştı.

Yazmalarının Örnekleri



Yazmanın İlk Vараğı

40 Pîrîzâde, *Risâle fi ma'ne'l-istihsân ve'l-kıyâs*, nr. 2646, vr. 24^{a-b}, Özer, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pîrîzâde*, s. 68-69.

41 İbn Kutluboğa, *Mecmû' fihî Fetâvâ eş-Şeyh İmâm Âlim Kâsım el-Hânefî*, vr. 274^{a-b}

II. RİSÂLENİN TAHKİKİ

هذه رسالة العلامة إبراهيم ابن المرحوم حسين بيري المكي الحنفي رحمه الله تعالى

بسم الله الرحمن الرحيم

رب يسر

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى وبعد،

فاعلم أيها السائل عن معنى قول علمائنا الأجلة النقلة: «هذا جائز استحساناً لا قياساً» وما معنى لغة واصطلاحاً فنقول وبالله التوفيق:

الاستحسان في اللغة: «عدك الشيء حسناً» كما في التلويح^١ وفي البدائع^٢ «الاستحسان يذكر ويراد به الشيء على صفة الحسن، ويذكر ويراد به؛ فعل المستحسن وهو رؤية الشيء حسناً»، يقال: «استحسنت كذا» أي رأيت كذا.

قال ابن الضياء في شرح المجمع^٣ وفي تنوير المنار^٤: هو «اعتقاد حسن الشيء»، واصطلاحاً: «اسم لدليل يعارض القياس الجلي» انتهى.

وفي التبيين (قيل: «هو طلب الأحسن من الأمور»، وقيل: «الأخذ بالسعة والانتقاء بالدعة») انتهى.

وفي فتاوي العلامة المتأخر الشيخ قاسم بن قطلوبغا الحنفي^٦ الاستحسان كما قال الكرخي^٧: «في قطع المسألة عن نظائرها لما هو أقوى، وذلك الأقوى هو دليل يقابل القياس الجلي الذي يسبق

١ التلويح، للتفتازاني (ت. ١٣٨٩/٧٩١)، ١٨٢/٢.

٢ بدائع الصنائع، لعلاء الدين الكاساني (ت. ١١٩٠/٥٨٧)، ٤٨٢/٦.

٣ المشرع في شرح المجمع أي مجمع البحرين في الفروع لبهاء الدين محمد بن أحمد بن ضياء الدين محمد بن محمد العمري الحنفي المعروف بابن الضياء المكي (ت. ١٤٥٠/٨٥٤)، كشف الظنون لحاجي خليفة ١٥٩٩/٢؛ إيضاح المكنون لإسماعيل باشا بن محمد أمين الباباني البغدادي ٤٨٧/٢.

٤ تنوير المنار، لأبي الفضل محب الدين محمد بن محمد بن الثقفى الحلبي (ت. ١٤٨٥/٨٩٠)، مكتبة السلطانية بإسطنبول، عاشر أفندي، الرقم: ١٠٨، ١٦/أ.

٥ لم أعر على ما بين الفوسين في تبيين الحقائق ولكن عثرت على مكان ما بين الفوسين في المبسوط هكذا (... وقيل الاستحسان طلب السهولة في الأحكام فيما يتلى فيه الخاص والعام وقيل الأخذ بالسعة وابتغاء الدعة وقيل الأخذ بالسماحة وابتغاء ما فيه الراحة وحاصل هذه العبارات أنه ترك العسر ليسر وهو أصل في الدين قال الله تعالى ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ [البقرة: ١٨٥/٢] وقال صلى الله عليه وسلم: «خير دينكم اليسر» (...). كتاب المبسوط، للسرخسي (ت. ١٠٩٧/٤٩٠)، ١٠١/١٠.

٦ مجموع فيه فتاوي الشيخ الإمام العالم العلامة قاسم الحنفي، لأبي الفداء زين الدين قاسم بن قطلوبغا السوداني، (ت. ١٤٧٤/٨٧٩)، مكتبة السلطانية، بني جامي، الرقم: ١١٨٦، ٢٧٤/أ-ب.

٧ أبو الحسن عبيد الله بن الحسين بن دلال بن دلهم الكرخي (ت. ٩٥٢/٣٤٠): الفقيه الأصولي، انتهت إليه رئاسة المذهب في عصره. اجواهر المضية للقرشي ١/٣٣٧؛ كشف الظنون لحاجي خليفة ١٦٣٤/٢.

إليه أفهام المجتهدين نصًّا كان أو إجماعًا أو قياسًا خفيًّا^٨ وهذا مما ذهب إليه جميع الأئمة حتى قال ابن الحاجب: «لا يتحقق استحسان مختلف فيه»^٩ انتهى.

وفي خزنة الفتاوى: ^{١٠} «والاستحسان في الحقيقة قياسان: أحدهما؛ ظاهر ضعيف أثره فسمي قياسًا، والآخر: خفي قوي أثره فسمي استحسانًا. مثاله المرأة من قرنها إلى قدمها عورة هو القياس الظاهر مستنبطًا من نص وهو قوله صلى الله عليه وسلم «المرأة مستورة»^{١١} ثم أبيح النظر إلى بعض أعضائها رفقًا بها وبالناس أيضًا، وهذا أيضًا استحسان» انتهى.

وفي التبيين: ^{١٢} المعنى الذي مقلوبة الحكم لا يخلو إما أن يكون جليًّا أو خفيًّا، فإن كان جليًّا فاسمه القياس وإن كان خفيًّا فاسمه الاستحسان. والاستحسان على هذا أحد نوعي القياس سمي به، لكون العمل بالدليل الخفي مستحسنًا لقوة الأثر فيه أو سمي به للفرق بين القياس الجلي والخفي. فإن قلت: يرد عليكم ما إذا تعارض القياس والاستحسان أخذ بالقياس دون الاستحسان، لأنكم قلتم: إنما سمينا المعنى الخفي استحسانًا، لكون العمل به مستحسنًا ولا عمل به هنا.

قلت: لما سمينا المعنى الخفي الذي يقتضي إثبات الحكم على ما يقتضيه المعنى الجلي استحسانًا مرت عليه الألسنة واعتادت وسكنت في استعماله وانقادت فقلنا للمعنى الخفي استحسانًا عمل به أو لم يعمل على أننا نقول ترك الاستحسان أمر نادر وشيء شاذ والاعتبار للغالب والرجحان للراجح، وحصر أبو عباس الناطفي ^{١٣} رحمه الله تعالى المسائل التي قدم فيها القياس الجلي على القياس الخفي في إحدى عشرة مسألة راجع لها شرح أصول الأخسيكي ^{١٤} إن أردت.

٨ ردُّ المُختار، لابن عابدين (ت. ١١٢٥/١٢٥٢)، ٣٤/٢.

٩ بيان المختصر شرح مختصر ابن الحاجب، لشمس الدين أبي الثناء محمود بن عبد الرحمن بن أحمد الأصفهاني (ت. ٧٤٩/١٣٤٨)، ٣/٢٨٥-٢٨١؛ رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب، لتاج الدين أبي النصر عبد الوهاب بن علي بن عبد الكافي السبكي (ت. ٧٧١/١٣٧٠)، ٤/٥٢١، ٥٢٢، ٥٢٣، ٥٢٤، ٥٢٥، ٥٢٦.

١٠ خزنة الفتاوى، لأحمد بن محمد بن أبي بكر الحنفي (ت. ٥٢٢/١١٢٨)، مكتبة السليمانية بإسطنبول، حفيد أفندي، الرقم: ٩٥، ١١١/ب-١١٢/أ.

١١ هذا الحديث غريب بهذا اللفظ. والمشهور من حديث عبد الله بن مسعود عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: «المرأة عورة فإذا خرجت استشرفها الشيطان»، أخرجه الترمذي في كتاب الرضاع، باب (١٨)؛ وابن حبان في صحيحه ٤١٢/١٢؛ رقم الحديث: (٥٥٩٨) وصححه ابن حبان؛ والبرز في مسنده ٣٢٤/١؛ رقم الحديث: ٢٠٦١؛ والطبراني في الكبير ١٠٨/١٠؛ رقم الحديث: ١٠١١٥؛ وابن خزيمة في صحيحه ٩٣/٣؛ رقم الحديث: ١٦٨٥؛ والخطيب في تاريخ بغداد ٤٥١/٨؛ وابن عدي في الكامل ٤٢٣/٣. وانظر نصب الراية ٢٩٨/١. وقال الترمذي: حسن غريب. وصححه ابن حبان.

١٢ لم أعثر على هذا النص في تبين الحقائق بين أيدينا الكتاب.

١٣ أحمد بن محمد بن عمر أبو العباس الناطفي (ت. ٤٤٦/١٠٥٤). الجواهر المضية للقرشي ٢٩٧/١-٢٩٨؛ تاج التراجم لقطلوبغا، ص ١٠٢؛ مفتاح السعادة لطاش كبري زاده ٢٥٣/٢؛ كشف الظنون لحاجي خليفة ١/١١، ٢٢، ٧٠٣، ٧٠٤/٢؛ الطبقات السنوية للتميمي ٧١-٧٢؛ الفوائد الهية للكنوي، ص ٦٥-٦٦.

١٤ منتخب الحسامي، للأخسيكي (ت. ٦٤٤/١٢٤٦)، ص ٢٠٨-٢١٣.

وفي البحر الرائق: ١٥ قال في التوضيح: ١٦ القياس جلي وخفي فالخفي سمي بالاستحسان لكنه أعم من القياس الجلي فإن كل قياس خفي استحسان، وليس كل استحسان قياساً، لأن الاستحسان قد يطلق على غير القياس الخفي أيضاً لكن الغالب في كتب أصحابنا أنه إذا ذكر استحسان أريد به القياس الخفي وهو دليل يقابل القياس الجلي الذي سبق إليه الأفهام وهو حجة عندنا؛ لأن ثبوته بالدلائل التي هي حجة إجماعاً، لأنه إما بالأثر كالسلم والإجارة وبقاء الصوم في النسيان، وإما بالإجماع كالاستصناع، وإما بالضرورة كطهارة الحياض والآبار، وإما بالقياس الخفي كطهارة سؤر سباع الطير، انتهى.

وصلى الله على سيدنا محمد وآله وسلم.

المراجع

- الأعلام قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، لخير الدين بن محمود بن محمد بن علي بن فارس، الزركلي الدمشقي، ت. ١٩٧٦/١٣٩٦، دار العلم للملايين، أيار/ مايو ٢٠٠٢.
- البحر الرائق شرح كنز الدقائق، لزين الدين بن إبراهيم بن محمد المعروف بابن نجيم المصري (ت. ١٥٦٢/٩٧٠)، تحقيق: زكريا عميرات، بيروت ١٤١٨/١٩٩٧.
- التلويح إلى كشف حقائق التنقيح، لسعد الدين مسعود بن عمر بن عبد الله الفتازاني (ت. ١٣٨٩/٧٩١)، تحقيق: محمد عدنان درويش، بيروت ١٤١٩/١٩٩٨.
- التوضيح شرح التنقيح لصدر الشريعة عبيد الله بن مسعود المجوبي (ت. ١٣٤٦/٧٤٧)، تحقيق: سعيد الأبرش، دمشق ١٤٢٨/٢٠٠٦.
- الجامع الصحيح سنن الترمذي، لمحمد بن عيسى أبي عيسى الترمذي السلمي، (ت. ٨٩٣/٢٧٩)، تحقيق أحمد محمد شاكر وآخرون، دار إحياء التراث العربي، بيروت.
- الجواهر المضية في طبقات الحنفية، لمحي الدين عبد القادر بن أبي الوفاء محمد بن أبي الوفاء القرشي أبي محمد، (ت. ١٣٧٣/٧٧٥)، تحقيق: عبد الفتاح محمد الحلوي، القاهرة، ١٤١٣/١٩٩٣.
- الفوائد البهية في تراجم الحنفية، لمحمد عبد الحي اللكنوي (ت. ١٣٠٤/١٨٨٤)، تحقيق: أحمد الزعبي، بيروت/ لبنان، ١٤١٨/١٩٩٨.
- الكامل في ضعفاء الرجال، لأبي أحمد عبدالله بن عدي بن عبدالله بن محمد أبي أحمد الجرجاني، (ت. ٩٧٥/٣٦٥)، تحقيق الدكتور سهيل زكار، دار الفكر، بيروت- لبنان، ١٤٠٩/١٩٩٨.
- المعجم الكبير، سليمان بن أحمد بن أيوب أبو القاسم الطبراني (ت. ٩٧١/٣٦٠)، تحقيق حمدي بن عبدالمجيد السلفي، مكتبة العلوم والحكم، الموصل، ١٤٠٤ / ١٩٨٣.

١٥ البحر الرائق لابن نجيم (ت. ١٥٦٢/٩٧٠)، ١/١٩٨.

١٦ التوضيح شرح التنقيح، لصدر الشريعة عبيد الله بن مسعود المجوبي (ت. ١٣٤٦/٧٤٧)، ص ٣٨٢.

- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع، لعلاء الدين، أبي بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي (ت. ٥٨٧/١١٩٠)، (تحقيق: علي محمد معوض - عادل أحمد عبد الموجود)، بيروت ١٤١٨/١٩٩٧.
- بيان المختصر شرح مختصر ابن الحاجب، لشمس الدين أبي الثناء محمود بن عبد الرحمن بن أحمد الأصفهاني (ت. ٧٤٩/١٣٤٨)، تحقيق محمد مظهر بقاء، جدة ١٤٠٦/١٩٨٦.
- تاج التراجم، لأبي الفداء زين الدين قاسم بن قطلوبغا السوداني (ت. ٨٧٩/١٤٧٤)، (تحقيق: محمد خير رمضان يوسف)، دار القلم، دمشق ١٤١٣/١٩٩٢.
- تاريخ بغداد، لأحمد بن علي أبي بكر الخطيب البغدادي، (ت. ٤٦٣/١٠٧٢)، دار الكتب العلمية، بيروت.
- تنوير المنار، لأبي الفضل محب الدين محمد بن محمد بن الثقفى الحلبي (ت. ٨٩٠/١٤٨٥)، مكتبة السليمانية باسطنبول، عاشر أفندي، الرقم: ١٠٨.
- تيسير التحرير على كتاب التحرير، لمحمد أمين بن محمود البخاري المعروف بأمر بادشاه، فقيه حنفي محقق من أهل بخارى (ت. ٩٧٢/١٥٦٥)، دار الفكر.
- ردّة المُحتار على الدرّ المُختار شرح تنوير الأبصار لابن عابدين محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز الدمشقي (ت. ١٢٥٢/١٨٣٦)، تحقيق عادل أحمد عبد الموجود علي محمد معوض، دمشق ١٤٢١/٢٠٠٠.
- رفع الحاجب عن مختصر ابن الحاجب، لتاج الدين أبي النصر عبد الوهاب بن علي بن عبد الكافي السبكي (ت. ٧٧١/١٣٧٠)، تحقيق علي محمد معوض - عادل أحمد عبد الموجود، بيروت ١٤١٩/١٩٩٩.
- صحيح ابن حبان بترتيب ابن بلبان، محمد بن حبان بن أحمد أبو حاتم التميمي البستي (ت. ٧٣٩/١٣٣٩)، تحقيق شعيب الأرنؤوط، الأحاديث مذيّلة بأحكام شعيب الأرنؤوط عليها، مؤسسة الرسالة، بيروت، ١٤١٤/١٩٩٣.
- صحيح ابن خزيمة، محمد بن إسحاق بن خزيمة أبو بكر السلمي النيسابوري (ت. ٣١١/٩٢٤)، تحقيق محمد مصطفى الأعظمي، المكتب الإسلامي، بيروت، ١٣٩٠/١٩٧٠.
- كتاب المبسوط شمس الدين أبو بكر محمد بن أبي سهل السرخسي (ت. ٤٩٠/١٠٩٧)، تحقيق: محمد حسن إسحاق، بيروت ١٤٢١/٢٠٠١.
- كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، لمصطفى بن عبد الله القسطنطيني الرومي الحنفي (ت. ١٠٦٧/١٦٥٧)، دار إحياء التراث العربي، بيروت/لبنان.
- مجموع فيه فتاوي الشيخ الإمام العالم العلامة قاسم الحنفي، لأبي الفداء زين الدين قاسم بن قطلوبغا السوداني، (ت. ٨٧٩/١٤٧٤)، مكتبة السليمانية، بني جامي، الرقم: ١١٨٦.
- معجم المؤلفين، لعمر رضا كحالة (الناشر مكتبة المثنى - بيروت دار إحياء التراث العربي بيروت).
- مفتاح السعادة ومصباح السيادة، لأحمد بن مصطفى الشهير بطاش كبري زاده، (ت. ٩٦٠/١٥٥٢)، بيروت، ١٤٠٥/١٩٨٥.
- منتخب الحسامي، لحسام الدين محمد بن محمد عمر الأحيسيكي (ت. ٦٤٤/١٢٤٦)، مكتبة البشرية، كراشي/باكستان ١٤٣٣/٢٠١٢.
- نصب الراية لأحاديث الهداية مع حاشيته بغية الأملعي في تخريج الزيلعي، لجمال الدين أبي محمد عبد الله بن يوسف بن محمد الزيلعي، (ت. ٧٦٢/١٣٦١)، تحقيق محمد عوامة، بيروت، ١٤١٨/١٩٩٧.
- هدية العارفين أسماء المؤلفين وآثار المصنفين، لإسحاق بن محمد أمين بن مير سليم الباباني البغدادي، (ت. ١٣٣٩/١٩٢٠)، دار إحياء التراث العربي، بيروت/لبنان.

III. RİSÂLENİN TERCÜMESİ

Bismillahirrahmanirrahim

Allah'a hamd ve O'nun seçilmiş kuluna selam olsun.

Mezhebimizin saygın âlimlerinden nakledilen “Bu, kıyasen değil, istihsânen caizdir” sözünün ne anlama geldiğini sormuşsunuz. Ben de bunun sözlük ve terim manasını Allah'ın tevfiği ile açıklıyorum:

et-Telviḥ'te açıklandığına göre istihsân, sözlükte “bir şeyi güzel saymak”¹ demektir. *Bedâi' uṣ-sanâi*'de² ise “istihsân zikredildiği zaman, bununla bir şeyin kendisinde güzellik vasfının bulunduğu, bazen de fiilin güzel olduğu kastedilir, istihsân bir şeyi güzel görmektir.” “istahsentü kezâ”³ denilir. Yani bunu güzel görüyorum demektir.

Şerhu'l-Mecma' müellifi İbnü'z-Ziyâ⁴ ve *Tenvîru'l-Menâr*⁵ müellifi, istihsânı “sözlükte bir şeyin güzel olduğuna inanmak, terminolojide ise kıyas-ı celîye aykırı olan delilin ismidir” diye tanımlamışlardır.

Tebyinü'l-hakâik'te ise (denildi ki; “istihsân, işlerden en güzelini talep etmektir”, bir başka deyişte ise “genişliği esas almak ve rahat olanı tercih etmektir”) ifadeleri yer almaktadır.⁶ Müteahhir alimlerden Kasım b. Kutluboğa el-Hanefî⁷ de *Fetâvâ* adlı eserinde istihsânı Kerhî'nin⁸ tanımına yakın şekilde tarif etmiştir: “Müctehidin daha kuvvetli gördüğü bir delilden dolayı, bir meselede benzerlerin hükmünden vazgeçip başka bir hükme başvurmasıdır. Müctehitlerin nassa ya da icmâya ya da kıyas-ı hafîye dayanarak çıkardığı bu delil, kıyas-ı celînin mukabilinde bir delildir”.

1 Teftâzânî, *et-Telviḥ ilâ Keşfi Hakâiki't Tenkih*, II, 282.

2 Kâsânî, *Bedâi' uṣ-sanâi ' fi tertibiş-şerâi'*, VI, 482.

3 استحسننت كذا

4 *el-Meşra' fi şerhi'l Mecma'*, İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn fi'l-furû'* adlı kitabının şerhidir. İbn Ziyâ el-Mekki olarak tanınmıştır. Asıl adı Bahâuddîn Muhammed b. Ahmet b. Ziyâuddîn Muhammed b. Muhammed el-Umrî el-Hanefî'dir (ö. 854/1450); bk. İsmail Paşa, İbn Mehmet Emin el-Bâbânî el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknân fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, II, 487.

5 Halebî, *Tenvîru'l-Menâr*, Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr. 108, vr. 16°.

6 Parantez içindeki cümleyle *Tebyinü'l-hakâik*'te rastlanmamıştır. Ancak *el-Mebsût*'ta ona yakın şu ifadeler yer almaktadır: “İstihsân genel ya da özel olsun meşakkatli olan hükümlerde kolay olanı talep etmektir. Denildi ki genişliği almak ve rahat olanı istemektir. Yine ay: Müsamahalı olanı almak ve rahat olanı talep etmektir. Buraya kadar geçen ifadelerin hulasası kolay olanı alıp zoru terk etmektir. Bu ise dinde asıldır. Zira Allah (c.c.) ‘Allah sizin için kolaylık diler zorluk dilemez’ (Bakara 1/185), Resulullah da (s.a.v.) ‘Dini-nizin en hayırlısı kolay olamdır’ buyurmuştur. bk. Serahsî, *el-Mebsût*, X, 151.

7 İbn Kutluboğa, *Mecmu' fihî Fetâvâ eş-Şeyh İmam Âlim Kâsım el-Hânefî*, vr. Süleymaniye Kpt., Yeni cami, nr. 1186, vr. 274^{a-b}

8 Kerhî, Hanefî fakih ve usulcüsüdür. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi tabakâti'l-Hanefiyye*, I, 337; Hâcî Halife, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübî ve'l-funûn*, II, 1634.

Bu anlamdaki istihşân bütün mezhep imamlarının baş vurduğu bir metottur. Hatta İbnü'l-Hâcib; "İhtilaf edilen konularda istihşân gerçekleşmez."⁹ demiştir.

*Hizânetü'l-Fetâvâ*¹⁰ da açıklama yer alır: "İstihşân hakikatte iki çeşit kıyastır. Birincisi açık ancak eseri zayıf olandır ki buna kıyas denmiştir. İkincisi gizli ancak eseri güçlüdür ki buna istihşân denmiştir. Bu istihşânın örneği şu şekildedir: Kadın başından ayaklarına kadar (tepeden tırnağa) avrettir. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a.v) '*Kadın avrettir*'¹¹ hadisinden çıkarılan açık bir kıyastır. Sonra insanlara ve kadına kolaylık olması için bazı azalarına bakılması mübah kılınmıştır. İşte bu da istihşândır." *Tebyîn*'de¹² de, "Hükmü tersine çeviren mana, ya açık olur ya da kapalı olur. Şayet açık olursa buna kıyas, kapalı olursa buna da istihşân denir. Buna göre istihşân iki kıyas çeşidinden biridir. İstihşân olarak isimlendirilmesi ya kapalı olduğu halde eserin (istihşânın dayanağının) güçlü olduğu delille amel etmenin güzel görülmesinden ya da açık kıyasla kapalı kıyas arasını ayırmak içindir." şeklinde bilgi verilir.

Kıyas ile istihşân tearuz edince istihşânın terk edilerek kıyas ile amel edilmesi size itiraz olarak gelebilir. Çünkü siz bu kapalı mana ile amel etmek güzel olduğu için istihşân olarak isimlendirdiğinizi söylediniz. Hâlbuki burada istihşân ile amel edilmemiştir şeklinde bir itirazınız olursa buna da şöyle cevap veririm:

Hükmü ispat etme noktasında açık kıyas (kıyas-ı celî) işlevi gören bu gizli manayı istihşân olarak adlandırınca, söz konusu şekilde yaygınlık kazandı ve kullanımı giderek yerleşip terimleşti. İşte biz ister amel edilmiş olsun ister amel edilmemiş olsun bu kapalı manaya istihşân diyoruz. Öte yandan istihşânın terk edilerek kıyasla amel edilmesinin şaz olduğunu, bu durumun nadiren vuku bulduğunu, itibarın galibe ve üstünlüğün (rûchân) ise tercihe şayan (râcih) olana olduğunu söylüyoruz. Ebû Abbâs en-Nâtîfî¹³ kıyas-ı celînin kıyas-ı hafîye tercih edildiği yerleri on bir ile sınırlandırmıştır. Bu konuda Nâtîfî'nin *Şerhu Usûli Ahsîkesi*¹⁴ adlı eserine bakılabilir.

9 İsfahânî, *Beyânü'l-Muhtasar şerh-i Muhtasari İbn-i-Hâcib*, III, 281-285; Sübkî, *Ref' u'l-hâcib 'an Muhtasari İbn-i Hâcib*, IV, 521, 522, 523, 525, 526.

10 Ahmet b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanefî'ye, *Hizânetü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 95, vr. 111^b-112^a. Bu eser, *Mecme'u'l-fetâvâ*'nın muhtasarıdır. Her iki eser de Ahmet b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanefî'ye aittir. bk. Hâcî Halife, *Keşfü'z-zünûn*, I, 703; Zirikli, Hayruddin Mahmut b. Ali b. Faris (ö. 1396/1976), *Alâmu kâmusi terâcimi li-eshuri' ricâli ve'n-nisâ*, I, 215.

11 Hadisin kaynakları ve değerlendirilmesi giriş kısmında verilmiştir.

12 Elimizde mevcut olan *Tebyînü'l-hakâik* metinlerinde bu ibareye rastlanmamıştır.

13 Nâtîfî, bk. Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, I, 297-298; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-terâcim*, s. 102; Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-sâ'ade ve misbâhu's-siyâde*, II, 253; Hâcî Halife, *Keşfü'z-zünûn*, I, 11-12, 703, II, 2040; et-Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 71-72; Abduhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, s. 65-66.

14 *Ahsîkesi, Müntehabü'l-Husâmî*, s. 208-213.

el-Bahru'r-râik'te¹⁵ yer aldığına göre *et-Tavzih*¹⁶ sahibi şöyle demiştir: Kıyas, kıyas-1 celî ve kıyas-1 hafî kısımlarına ayrılır. Kıyas-1 hafî, istihsân olarak isimlendirilmiştir. Kıyas-1 hafî kıyas-1 celîden daha geneldir. Çünkü bütün kıyas-1 hafîler istihsândır ancak bütün istihsânlar kıyas değildir. Bazen kıyas-1 hafî olmayan şeylere de istihsân denmiştir. Ancak mezhep kitaplarımızın ekserisinde istihsân ile kıyas-1 hafî kastedilmiştir. Kıyas-1 hafî, aklın ilk anda bulduğu çözümü ifade eden kıyas-1 celînin mukabilidir. Mezhebimize göre istihsân huccettir. Çünkü istihsânın sübut delilleri icmâ ile sabittir. İstihsânın sübutu ya selem, icare ve unutarak yiyeğin orucunun bozulmamasında olduğu gibi nass/sünnet, istisna akdi gibi icmâ, kuyu ve hayızlı kadınların temizliğinde olduğu gibi zaruret veya yırtıcı kuşların dışkılarının temiz olmasında olduğu gibi kıyas-1 hafî delilleriyle sabittir.

Allah, Hz. Peygamber'e ve O'nun âline salât ve selâm eylesin.

Kaynakça

- Abdülhay el-Leknevî (ö. 1304/1884), *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye* (thk. Ahmet Za'îbî), Beyrut 1998.
- Abdullah Mirdâd Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar min kitâbi Neşri'n-nûr ve'z-zühr fî terâcimi efâdili Mekke*, Cidde 1406/1986.
- Abdülmelik b. Hüseyin 'Âsimî, *Semtü'n-nücümü'l-avâli fî enbâi'l-evâil ve't-tevâli*, Beyrut 1998/1419.
- Ahmet b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanefî'ye (ö. 522/1128), *Hizânetü'l-fetâvâ*, Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi, nr. 95.
- Ahsikeşi, Hüsameddin Muhammed b. Muhammed Ömer Ahsikeşi (ö. 644/1246), *Müntehabu'l-Husâmi*, Mektebetü'l-Büşrâ, Karaçi 2012.
- Alâüddin Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, (ö. 587/1190), *Bedâi' u's-sanâi' fî tertîbî's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz- Adil Ahmet Abdulmevcut, Beyrut 1997.
- Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Ankara 2018.
- Buhârî, Abdülaziz b. Ahmed (ö. 730/1330), *Keşfu'l-esrâr Kahire an usulü Fahri'l-İslâm Pezdevi*, ty.
- Bursalı, Mehmet Tahir (ö. 1925), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Cessâs, Ebü Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *el-Fusûl fi'l-usûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt 1994.
- Ebü'l-Fazl Muhibbuddin Muhammed b. Muhammed b. es-Sekâfi el-Halebî (ö. 890/1485), *Tenviru'l-Menâr*, Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr. 108.
- Ebü'l-Vefa, Muhyiddin b. Muhammed Abdulkadir b. Muhammed Nasrullah b. Salim el-Hanefî el-Kureşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyeye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Kahire 1993.
- Ebü'n-Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî, *Ref' u'l-hâcib an Muhtasari İbni'l-Hâcib*

15 İbn Nuceym, *Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*, I, 198.

16 Sadruşşeria, *et-Tavzih şerhu't-Tenkîh*, s. 382.

- (ö.771/1370), thk. Ali Muhammed Mua'vvez-Adil Ahmet Abdulmevcut, Beyrut, 1999.
- Hâcî Halife, *Keşfu'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-funûn*, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., II, 1634.
- Hatib Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Hayruddin Mahmut b. Ali b. Faris (ö. 1396/1976), *Âlamu kâmusi terâcimi li-eşhuri' ricâli ve'n-nisâ*, Darul İlim, 2002.
- İbn Huzeme, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa Azamî, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1970.
- İbn Hibbân, *Sahih ibn Hibbân*, thk. Şuayb Arnavut, Müessesetür'r-Risâle, Beyrut 1993.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Fidâ Zeynüddin Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî (ö. 879/1474), *Mecmu' fihî Fetâvâ eş-Şeyh İmam Alim Kâsım el-Hânefi*, Süleymaniye Kpt., Yeni cami, nr. 1186, 274^{a-b}
- _____, *Tâcu't-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Şam 1992.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed (ö. 970-1562), *Bahru'r-râik şerhu Kenzid-dekâik*, Beyrut 1997.
- İbnü 'Adiy, (ö. 365/975) *el-Kâmil fi dufâir-ricâl* (thk. Süheyl Zekar), Daru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- İsfehânî, Şemsüddin Ebû's-Senâ Mahmut b. Abdurrahmân b. Ahmet el-İsfehânî (ö. 749/1348), *Bevânü'l- Muhtasar şerh-i Muhtasari İbn-i Hâcib*, thk: Muhammed Mahzur Beka, Cidde 1986.
- İsmail Paşa, İbn Mehmet Emin el-Bâbânî el-Bağdâdî, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfî'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn*.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu' cemü'l-müellifin*, Dımeşk 1957-61.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul 2018.
- M. Habib el-Hile, *et-Târih ve'l-müerrihûn bi-Mekke*, Mekke 1994.
- Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fi a'yânî'l-karnî'l-hâdî aşer*, ty.
- Önder, Muharrem, *Hanefi Mezhebinde İstihsân Anlayışı ve Uygulaması*, İstanbul 2014.
- Özcan, Tahsin, "Pirizâde İbrahim", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV.
- Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2014.
- Özen, Şükrü, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Aklileşme Süreci* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995.
- Özer, Hasan, *Mekke'de Bir Osmanlı Kadısı Pirizâde*, Konya 2019, Çizgi Kitabevi.
- Pezdevî, Ebu'l-Hasan Fahrulislâm Ali b. Muhammed (ö. 482/1089), *Kenzü'l-vusûl ilâ marifetil usûl (Keşfü'l-esrâr şerhi ile beraber)*, Kahire ty.
- Pirizâde, İbrahim b. Hüseyin (ö. 1613/1688), *Risâle fi ma'na'l-istihsân ve'l-kiyâs*, el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, Medine, nr. 2646.
- Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdillâh et-Teftâzânî (ö. 791/1389), *et-Telvih ilâ keşfi hakâiki't Tenkih* (thk. Muhammed Adnan Derviş), Beyrut 1998.
- Sadruşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd el-Mahbûbî (ö. 747/1346), *et-Tavzih şerhu't-Tenkih* (thk. Said el-Ebreş), Dımeşk: Mektebe Merzûk, 1427/2006.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsüleimme (ö. 483/1090), *el-Mebsût* (thk. Muhammed Hasan İsmail), Beyrut 2001.
- _____, *el-Usûl* (thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.

Hüsameddin Huseyin b. Ali. b. el-Haccâc es-Sıgnâkî (ö. 714/1314), *el-Kâfi Şerhu'l-Pezdevi* (thk. Fahreddin Seyyid Muhammed Kânat), Riyad 1422/2001.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyüb Ebü'l-Kasım (ö. 360/971), *Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Musul 1983.

Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa Taşköprülüzâde (ö. 960/1552), *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde*, Beyrut,1985.

Tirmizî, Ebü Isa Muhammed b. isâ (ö. 279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmet Muhammed Şakir, Daru İhyai't Türesi'l Arabî, Beyrut ts.

Zeylai, Cemalüddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf b. Muhammed (ö. 762/1361), *Nasbur'r-râye li-ehâdisi'l-Hidâye* (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 1997.